

DÖRNYEI SÁNDOR

Reformkori orvosok Pápa és környéke népéről

AXIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN általános felfogás volt az orvostudományban, hogy a földrajzi és klimatikus tényezők, valamint az életkörülmények alapvető szerepet játszanak a betegségek, főleg a járványok kialakulásában. Ennek megfelelően a meteorológiai megfigyelések, a földrajzi környezet és a lakosság jellemzése igen sokszor az orvosi munkák bevezető részei lettek. Ezek a leírások más tudományok számára is hasznos forrásokká válnak. Az alábbiakban néhány olyan – kéziratban fennmaradt – orvosi írásból emeltük ki azokat a részeket, amelyek Pápa és környéke népére vonatkoznak. A szövegek hitelét növeli, hogy a szerzők minden esetben Pápán működő orvosok voltak.

A Budapesti Királyi Orvosegylet 1847 elején felhívást tett közzé közre, ugyanis a „váltóláz múlt évben olly nagy terjedelemben és egyszersmind makacs jelleggel uralgott nemcsak honunk fő városában, hanem a két magyar haza legtöbb vidékein is, a miként azt már több év óta nem vala alkalom észlelhetni.”¹ A felhíváshoz tizenöt kérdést csatoltak, s kérték a szakembereket, hogy ezekre válaszolva foglalják össze tapasztalataikat. Az első kérdés a vidék földrajzi fekvésére, időjárására vonatkozott, s azzal fejeződött be, hogy „minő a vidéki nép életmódja, táplálkozása, ruházata, foglalatossága?” (A többi 14 kérdés kifejezetten orvosi, a betegség változataira, lefolyására, a kezelés alkalmazott módjaira, különösen a kinin használatára és hatásosságára vonatkoztak.)

A felhívás komoly visszhangot váltott ki az orvosok körében. 1847. március 31-én az Orvosegylet titkára már arról számolhatott be, hogy a felhívásra beérkeztek az első válaszok. Az első nyolc írás között három pápai orvostól származott. Április 5-én már összesen 41 tapasztalati beszámolóról tudósította a titkár az Orvosegylet tagjait.²

¹ Felszólítás a magyar orvosokhoz. = Orvosi Tár 3 (1847), 11. kötet, 81–83.

² Orvosi Tár 3 (1847), 12. kötet, 65. és 68.

A később érkező válaszok között egy továbbinak a szerzője is pápai orvos volt. A válaszadók névsorában a pápaiakhoz hasonló nagy számban csak a miskolci orvosok szerepeltek. Ennek magyarázatát abban lelhetjük, hogy a városban és környékén működő egészségügyi szakemberek (orvosdoktorok, seborvosok, gyógyszerészek) jó egyetértésének köszönhetően 1846-ban – vidéken az elsők között – megalakult a pápai orvosegylet.³ Cseresnyés Sándor főorvosnak, az egylet elnökének ösztönző szerepét kell látnunk az egyleti tagok buzgó munkálkodásában.

Az első és legterjedelmesebb válasz írója CSERESNYÉS SÁNDOR (1786–1854) pápai székhellyel működő Veszprém megyei másodfőorvos volt.⁴ Cseresnyés a pápai várostörténeti irodalomban nem ismeretlen.⁵ Cseresnyés beszámolójának első része, amely bennünket ezúttal érdekel, a főorvosi hatáskörbe tartozó két járásról a következőket mondja:⁶

A pápai és devecseri járás egy része a bakony északi vonala mellett, száraz, felemelkedett, szellős, éles levegőjű helyeken; nagyobb része a rába, tapolcza, marcza, torna, bitva, gerencze folyamok és csermelyek mellett, lapályos, ingoványos, sőt posványos, - meleg nedves, - hideg nedves levegőjű helyeken fekszik. – Népe foglalatossága földművelés, marhákkal, sertvésekkel való kereskedés, mész, szénégetés, fuvarozás, olfa vágás, faárulás és napszám. – Élelme hús, zöldség, gyümölcs, hal, csik, sör, bor, pálinka. – Öltözete posztó, szűr, bőrnemű, köpenyeg, jánkli⁷, nadrág, csizma lábbelivel, s többeknél télen nyáron meleg bőr kucsmával. – És így könnyen izzadó, könnyen hűlő. – Értékére nézve nem gazdag, de kivevén a sok elszaporodott mester embereket, s a sok kóbor zsidókat, földünk fél s egész sessios⁸ népe, külömbféle kevés termé-

³ CSERESNYÉS 1847. 97–99., KAPRONCZAY–SZEMKEŐ 1977. 2164–2166.

⁴ Cseresnyés Sándor 1832-től lett Veszprém vármegye másodfőorvosa. Több orvosi szakművet írt, emellett helytörténeti kérdésekkel is foglalkozott. Vö. DÖRNYEI 2010. 121–152.

⁵ Cseresnyés Sándor vármegyei másodfőorvos 1846. évi jelentését közzétette: HUDI 2001. 43–44.

⁶ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár. A Budapesti Királyi Orvosegyesület iratai. 17. doboz. 3. tétel: A váltólázjárvány iratai. (A többi jelentés is itt található, ezért azokra külön nem hivatkozunk.)

⁷ jánkli (németből) = dolmány

⁸ Sessio (latin) = jobbágytelek, amely belsőségből (ház, udvar, kert) és hozzá tartozó külsőségekből (szántó, rét) állt. Egy egész úrbéri telekhez Veszprém megyében a föld minőségétől függően 22, 24, 26 hold szántó és 6, 8, vagy 10 kaszás rét tartozott. (1 kaszás rét kb. 1 holdnak felelt meg). Így legjobb esetben 28, legrosszabb esetben 36 holdból állt egy egész jobbágytelek. Vö. KOVACSICS 1957. 419., FELHŐ 1957. 218., 1970. 339.

se, marhája, sertvése, birkája mellett, inkább élhető, mint sok más alföldi lakosok.

Cseresnyéssel azonos napon, 1847. március 20-án kelt a második válasz. Ennek szerzője PSERHOFER SÁMUEL (1801–1879) pápai gyakorló orvos volt.⁹ Rövid írásában csak a járvány fellépésével kapcsolatban tett néhány megjegyzést a lakosság szokásairól:

„A köznép élet módja, táplálkozása s ruházata az egész honba divatozó, de ezért a szabad ég alatt tanyázó béres jobban nem lett támadva a váltóláz által mint a szőnyeges hálósobában heverő Dáma. A városi lakosok mester emberek, földmívelők, kereskedők s Urakra felosztva ugymint a különféle nemek s korok minden különbség nélkül a járválynak ki voltak téve.”

Néhány nappal később, 1847. március 25-én írta meg beszámolóját DEUTSCH DÁVID JÓZSEF (1818–1891), aki ugyancsak gyakorló orvos volt Pápán.¹⁰ Ő sem írt bővebben a pápai lakosságról, de néhány sorát érdemes idézni:

„Az egymást időnként felváltó éjszaki és déli szelek, mellyek hatásainak a szabadon lévők leginkább kitéve voltak, a járványt igen elősegítették. A nép szorgalmatos falukban földmívelő, a városban pedig mesteremberek teszik a lakosok nagyobb részét, kik földmíveléssel szintén foglalkoznak. Rendes eledele a népnek a disznóhús, rozskenyér, káposzta, burgonya; itala bor és pálinka. A lakosság öltözete az időjáráshoz alkalmazva vagyon.”

A negyedik válaszoló HOFFELDER JÓZSEF (1802–1849) vármegyei főorvos, egyben a pápai, ugodi, devecseri és mezőlaki Eszterházy-uradalom orvosaként működött.¹¹ Ő 1847. március 27-én készítette beszámolóját, s azzal magyarázta írása rövidegét, hogy a három másik pápai orvos már megírta tapasztalatait. Az előzőkhöz hasonlóan ő is az életmóddal összefüggésben ecsegette a járvány kialakulását:

„Jegyzésre méltó volt pedig, hogy leg először is azokat érte, kik a lég befolyásának külömben is leg inkább kitétetvék, ugymint cselédeket, szolgálkat, földműveseket, kiknek mint tudva vagyon nagyobb része minden illendő ta-

⁹ Dr. Pserhofer Sámuel a Komárom vármegyei Neszmélyen született, a bécsi egyetemen tanult, 1831-ben avatták doktorrá. Pápán városi tisztiorvosként tevékenykedett, emellett 1844-től a református kollégium orvosi teendőit is ellátta. Vö. HUDI 2001. 265., KRÁNITZ 2001. 140–141., 144. Egészségének megrendülése miatt 1878. június 8-án kelt levelében mondott le városi tisztii főorvosi hivataláról. N. N.: Dr. Pserhofer Sámuel ur... = Pápai Lapok 5 (1878) 24. sz. (június 16.) 101.

¹⁰ 1847 őszén 5 orvos és 10 seborvos működött Pápán. Vö. HUDI 2001. 58–59.

¹¹ Hoffelder József főorvos 1849. április 15-én hunyt el Pápán. Vö. HUDI 2001. 265.

karók nélkül a nyári éjszakákat a szabad ég alatt töltik. Később ért el a szobákban tartózkodó mester embereket, és leg később az uri rendet.”

Hoffelder nem sokkal később, 1848. december 30-án jóval bővebb leírást fogalmazott meg Pápa és környéke lakosságáról. Cseresnyés Sándort ugyanis 1848. március 13-án az elhunyt PUCHLY IGNÁC (1779–1848) helyére megválasztották Veszprém megye első főorvosává, s ekkor Veszprémbe kellett költöznie. Utódja a másodfőorvosi állásban Hoffelder József lett.¹² Így aztán a szokásos főorvosi jelentést a pápai és devecseri járásról már ő készítette el.¹³ Ebben részletesebben számolt be a gondjaira bízott két járás, de elsősorban Pápa népének összetételéről, szokásairól, egészségi állapotáról. Hoffelder feltehetően német anyanyelvű volt, egyetemi tanulmányait is Bécsben végezte. Ezzel magyarázható fogalmazásának egyenetlensége, helyesírásának következtelensége, feltűnően sok hibája. Írása azonban így is sok értékes adatot tartalmazott:

Veszprém Megye Pápai és Devecseri járásokban az Népeiségek állanak Magyarok, Németek és Zsidókból. A Magyarok a leg jobb földnek birtokában lévén kissé munkások, de setét s rosz házakban laknak, gyéren öltözködnek; a bor, és pálinka ivásra igen hajlandók. Testi alkotásra nézve nem nagyok, de jó vérűek; és katona állításkori bátortalanság nem annyira nekik mintsem egészen elhanyagolt neveltetésök, és szellemi kevés kifejlődésüknek tulajdonítható; szinte ennek tulajdonítható, hogy az előítéletekhez és babonákhoz hajlandó, a praedestinationak¹⁴ kényelmes hite miatt sem magának, sem gyermekeinek gondját – ha beteg nem igen viseli, s ezért nem is szapora.

A Német, az az, azugy nevezett Sváb¹⁵ falusi földműves lakosok a rosszabb erdős vagy homokos heleken lakván, egy negyed részét teszi a lakosoknak a két járásban, szorgalmas földművelés mellett még fuvarozás, vagy fa szerszám készítés által keresik kenyeröket, állandóbban munkállódnak, habár a földművelési munkában fejl nem haladják a magyart ha akar, józanok gyermekeiknek jobban gondját viselik azértis szaporábbak de mint szölkék nyál-

¹² 1848. június 27-én kelt folyamodványában Hoffelder a Baranyába kirendelt nemzetőrség főorvosi állásáért folyamodott, melyet meg is kapott. A nemzetőrség ezredes-főorvosává nevezték ki. Vö. HUDI 2001. 165.

¹³ Magyar Országos Levéltár. D 20. A Helytartótanács Egészségügyi Osztálya. 1848. 19. kút-fő 1. Erre az iratra Deáky Zita hívta fel a figyelmet, ezért köszönet illeti. A dajkasággal foglalkozó részt ismertette: DEÁKY–KRÁSZ 2005. 312.

¹⁴ praedestinatio (latin) = eleve elrendelés

¹⁵ Sváb: a magyarországi németeket általában „svábnak” mondták, holott nemcsak Sváb-földről (Schwaben), hanem számos más tartományból érkeztek telepések a XVIII. században.

kássabb vérüek, határaikon kívül bártortalanok, sem hazát – sem nemzetiséget nem ismerők.

A Magyarok nagy részben Reformátusok telve a praedestinatio eszméjével, s a németek legtöbbnyire Catholicusok s vak buzgók. Említést érdemlő a Magyar népség között e járásokban a kisebb nemességben a compossessoratusokban¹⁶ a gyermekeknek való elhítványolása, mert a legtöbb családokban csak egy fi létezik, s ez is olly hitvány, olly kitsiny – csak csög-bog¹⁷, sokszor tiz közzül alig egy volt a katona állításnál található, ki a mértéket megütötte. Okát én ennek a pálinka ivásba keresem, mert illy egyéneknel már a csecsemős gyermeknekis naponként pálinkát szoktak adni.

A Sidók a polgári jogok élvezéséből kizárva, leginkább kereskedésre adták magokat, a jobb sorsuaknak kevesebb élelmi szükségök van, szörnyü takarékosságok mellet gazdagságban, vagy leg alább jó létben élnek; a szegénye nyomorult tul feszített munka által sanyargatott életett él, de mind azon által a romlástól vagy vég pusztulástól mindenütt mentes, mert számos jótékony s czélszerűen elrendezett Intézetei akár milly kitsiny közönségnek, azok élete és egéssége fent tartásáról gondolkozik.

Vannak czigányok nem vándor életüek, hanem állandó lak hejzetüek. Kovácsolás vagy muzsikáláson kívül ritkán üznek más mesterséget; ha nem lovakkal való kereskedés, és sokszor nem a legbecsültebb módon tartják fent tunya és henye életöket.

Mind ezen lakosoknak nagyobb része rona és termékeny; kisebb része erdős és sovány földön laknak. Semmi nagy mocsárok vagy tavak, sem pedig veszedelmes szelek, erejöket és egésségöket nem veszélyeztetik.

Házi állataik: nagy mennyiségü juhok, az Uraságoknál közben-közben igen finom szörüek, ezentül diszlik a szarvas marha tenyésztés a tulajdon szükségére; valamint a lovak is csak a házi szolgálatra neveltetnek, igen korán befogatnak azért kitsiny termetüek és oltsók.

Ezen vidék lakossai semmi nemü kórok által nem háborgatnak, a váltó lázakat¹⁸ kivéve, mellyek némely években Magyarhonban igen uralkodnak, de akkor is vagy többé vagy kevesebbé kinoztatnak Magyarhon lakosai ezek által.

¹⁶ compossessoratus (latin) = közbirtokosság

¹⁷ csög-bog (tájnnyelvi kifejezés) = apró, csenevész

¹⁸ Váltóláz: ebben a korban nemcsak a maláriát, hanem több más, lázzal járó beteséget is ezzel a kifejezéssel jelöltek.

A Bujasenyv¹⁹ keveset kiterjedt, és csak olly heleben hol katonai állomás vagyon, vagy nagyobb városokban honos. – Legnagyobb figyelmet érdemel azomban Pápa várossában a gyermekeknek számos elhalálozása, mert a helybeli lelkészek Anyakönyveit meg tekintve s hasonlítva az hallottak Protoculumához²⁰, kiviláglik, hogy minden szülötteknek fele már életöknek első évében a halál martalékává lesznek s még mennyit hordanak az Lelenc-házban! – Ennek fő oka részint az elhanyaglásnak és a praedestinatioban való hiedelemnek, más részt pedig a számtalan zsidó gyerekek mellet való Dajkáknak tulajdonítható. Mert tudva vagyon, hogy Pápának egy harmad része zsidókból áll²¹, kik nemzedékük elszaporodását véghetetlenül ohajtván, csak nem mind annyian még a szegények is Dajkát, és pedig szoptatós Keresztyént fogadnak, (:mert a meg esett zsidó személyek igen ritkák:) melly Dajkák magok gyermekeiket az ugynevezett kosztos asszonyokhoz adják, hol azok minden anya teji táplálék nélkül – és sokszor naponként tisztátalanok, - bölcsőkben kinlódnak, míg kosztos asszonyok napszámmal keresvén kenyerét, estve felé haza érvén azokat rosz péppel meg éteti. Ezen kosztos asszonyok közül pedig azok a leg ohajtottabbak akiknél a kosztos gyermekek leg rövidebb ideig élnek.

Elejét ennek csak ugy lehetne venni, ha a zsidóknak általánosan meg tiltatnék keresztyény Dajkákat fogadni. Minden kosztos asszony pedig kinél illy gyermek meghalálozna, szigoruan megbüntettetnék, ha csak azt bizonyittani képes nem volna, hogy annak idejében orvosi segedelmet keresni el nem mulasztotta.

Az 1848^{ik} évnek kezdetén nagy mértékben, és pedig járványosan uralkodott a természetes himlő, közben himlőkével, vagy bárány himlővel. Nevezetesen Pápán, Noszlopon, Pölötskén²² (:a Tabellaris relatiót²³) a zavarok²⁴ miatt be nem lehetett kapni:) Martalékává vált pedig ezeknek sok Kisdéd, kivált olyan, hol a véd himlő oltás elmulasztatott. De ezen járvány nagy kiterjedése alatt sok olly egyének is meg lepettek, kik mán be is oltattak, de ezeknél leg inkább csak a himlőke fejlődött ki sokkal kevesebb veszedelemmel. De nem

¹⁹ Bujasenyv: a nemi betegségek összefoglaló megjelölése.

²⁰ protoculum, helyesebben protocollum (latin) = jegyzőkönyv, itt: anyakönyv

²¹ Az 1847. évről készült alispáni jelentés szerint a 12 332 lakosú Pápán 2947 izraelita élt. Vö. HUDI 2001. 63.

²² Pölötske = Pölöske, Bakonypölöske

²³ tabellaris relatio (latin)= táblázatos jelentés

²⁴ zavarok = háborús viszonyok

lehet különben azt is tagadni, hogy ez évben sok olly egyének is ragyásak lettek, kiknél a védhimlő oltás tökéletesen ment végbe. A halandóság mind e mellet nem nagy volt.

Az ezen évben lefojt uralkodó járványok közzül egy a leg nevezetesebb – és kiterjedtebbek közzül való volt a Hagymáz (:Typhus:) és pedig tisztán csuzos – az agyvelőnek feltűnő bántalmával. Teszéren²⁵, Démen²⁶ és Ságbon²⁷, Mártius közepén mellynek áldozatává kilencz egyén lett, hat tudniillik még az orvosi gondviselés előtt elhalt, kettő pedig orvoslás alatt. Leg nagyobb sikerrel használtattak a gyengén izzasztó savanyus italok, amint azt már Áprillis közepén be adott relatiomban bővebben említettem. Mutatkozott néhány gyermeki kór későbbben is, ugy mint a vörös²⁸ a kanyaró és természetes himlő, ez most már igen ritkán, és tsak szorványosan. Rettentő kiterjedésűek voltak pedig Augusztus és September hódnapokban a váltó láznak, és pedig epéseknek, minden nemei, leg főbben pedig azon egyének között, kik a Nemzet őri szolgálatból a Dráva parttyától vissza tértek.²⁹ A mellyeket a Drávai expeditionalis orvosi jelentésében bővebben taglaltam.³⁰

Ezen évnek őszi idején a különben uralkodni szokott veszedelmes vérhas helett, a negyed napi váltó lázak, a gyermekek között pedig a skarlát uralkodott.

Cholera constatérozott³¹ eset volt Pápán három melly halállal végződött Decbr. elején. Mátyus házán³² kettő melly meg gyógyult. Gannán és Döbröntén pedig 11.–17.^{ig} Dcbr.³³ 16 mellyek közzül hat meg holt a többi pedig meg gyógyult. Orvosi vizsgálat és gyógyítás előtt, és a késő jelentés miatt én sem beteget, sem holtat nem láthattam többé.

²⁵ Teszér = Pápateszér

²⁶ Dém = Nagydém

²⁷ Ságbon = Bakonyság

²⁸ vörös = vörheny, skarlát

²⁹ A Veszprém megyei nemzetőrök 1848. július-szeptemberben havi váltásban határvédelmi szolgálatot teljesítettek a horvát határszélen, Baranya megyében.

³⁰ 1848. augusztus 15-én Pápán kelt jelentésében részletesen beszámolt a Drávánál szolgált Veszprém megyei nemzetőri zászlóalj egészségügyi helyzetéről. Az iratot közli: HUDI 2001. 192–198.

³¹ constatérozott, constatirozott (latinból) = megállapított

³² Mátyusháza: külterületi lakott hely Mezőlak határában. A 405 kh területű Kismátyusházát 1952-ben Pápához csatolták. ILA–KOVACSICS 1964. 266.

³³ Értsd: december 11-től 17-ig

A Pápán létező Elmebetegek Gyógyintézetében³⁴ az 1848^{dik} évben

<i>fel vetettek</i>	7
<i>A mult évről gyógyítás alatt maradt</i>	2
<i>Summa</i>	9

<i>Ezek közül meg javítottan el bocsájtva</i>	2
<i>meg holt</i>	4
<i>gyógyítás alatt maradt</i>	3
<i>Summa</i>	9

A Pápán létező Irgalmas Szerzetnek Kórházában gyógyíttatott de dato³⁵ 1 Jan [1]848 egész utolsó Decemberig 672 beteg.

<i>Summa</i>	672
<i>Ezek közül meg gyógyult</i>	629
<i>megholt</i>	43
<i>Summa</i>	672

Ezek közül a buja senyvben szenvedtek 79^{en}, kik leg többnyire a katonai rendhez tartozók valának.

A Francisca Rosalia nevezetű Asszonyi Kórházban³⁶ Pápán fel vetettek az 1848^{évből} 186 betegek.

<i>Summa</i>	186
<i>ezek közül meg gyógyult</i>	171
<i>megholt</i>	7
<i>Gyógyítás alatt maradt</i>	8
<i>Summa</i>	186

Ezek közül a buja senyvben szenvedett 13.

³⁴ A pápai gyógyintézetekről lásd: CSERESNYÉS 1839. Jegyzetekkel újraközölve: CSERESNYÉS 2008.

³⁵ de dato (latin) = a kelezéstől számítva

³⁶ A Rozália Francisca nevű asszonykórházat Tallián Rozália alapította 1816-ban, benne évente 200–300 beteg asszonyt ingyen kezeltek. Vö. HUDI 2001. 44.

A megye börtönében³⁷ Pápán volt fogva de dato 1 Novb 847, ad ultimam Octb 848³⁸ 272 rab kik között néhány apróbb bajokat kivéve semminemű nyavala nem uralkodott.

Pápán 30 Dcbr 848³⁹

*Hoffelder József
Orvos Doctor
Veszprém Megye egyik
Rendes főorvosa*

A néprajzi leírást tartalmazó orvosi jelentések, beszámolók azért is értékesek, mert egy átalakulóban lévő hagyományos társadalomról adnak pillanatfelvételt. Más korabeli forrásokkal – pl. naplókkal, levelezésekkel, egyházlátogatási feljegyzésekkel, stb.) kiegészítve a hétköznapiok történetének jobb megismeréséhez járulnak hozzá.⁴⁰

IRODALOM

- CSERESNYÉS 1839 = CSERESNYÉS Sándor: Pápa, nép-egészségi tekintetben. = Társalkodó 1839. március 20. 91.
CSERESNYÉS 1847 = CSERESNYÉS Sándor: A pápai orvosegylet megalakulása. = Orvosi Tár 3 (1847), 11. kötet, 97–99.
CSERESNYÉS 2008 = CSERESNYÉS Sándor: Pápa város közegészségügyi helyzete 1839-ben. Közzéteszi: Hudi József. = AP VIII (2008), 1–2. sz. 103–1008.
DEÁKY–KRÁSZ 2005 = DEÁKY Zita–KRÁSZ Lilla: Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon. Bp., 2005.
DÖRNYEI 2010 = DÖRNYEI Sándor: „A közjó iránt példás buzgóságú” Cseresnyés Sándor = Orvostörténeti Közlemények 210–213. (2010) 121–152.
FELHŐ 1957 = FELHŐ Ibolya: A Mária Terézia úrbérrendezése során készült adatfelvételek. = KOVACSICS 1957. 200–223.
FELHŐ 1970 = FELHŐ Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl. Bp., 1970.

³⁷ A pápai vármegyeház börtönében őrzött rabok egészségügyi ellátásának biztosítása is a főorvos feladata volt.

³⁸ 1847 november 1-től 1848 október utolsó napjáig.

³⁹ Értsd: Pápán, 1848. december 30-án.

⁴⁰ Pápára és környékére vonatkozó napló és visszaemlékezés: FRANCSICS 1973., 2001., SZÉKELY 2004.

- FRANCSICS 1973 = FRANCSICS Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Válogatta és sajtó alá rendezte: Vörös Károly. Bp., 1973.
- FRANCSICS 2001 = Francsics Károly visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Hudi József. Pápa, 2001.
- HUDI 2001 = HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápa, 2001.
- ILA–KOVACSICS 1964 = ILA Bálint–KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964.
- KAPRONCZAY–SZEMKEŐ 1977 = KAPRONCZAY Károly–SZEMKEŐ Endre: Az első magyar orvostársaságok. = Orvosi Hetilap 128 (1977), 214–216.
- KOVACSICS 1957 = KOVACSICS József (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Bp., 1957.
- KRÁNITZ 2001 = Kránitz Zsolt: „Oh, fájdalom...!” A pápai kollégiumi „Jótkony Egylet” története. = AP I (2001), 3–4. sz. 135–150.
- SZÉKELY 2004 = Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Hudi József. Pápa, 2004.

SUMMARY

SÁNDOR DÖRNYEI

As physicians wrote about people lived in and environs of the town Pápa in the 1840s

In 1847 the Royal Association for Physicians of Budapest called upon the physicians of the country to give an account of their experience concerning the intermittent fever set in the previous year in the form of an unusual extended epidemic. Four physicians of Pápa (Sándor Cseresnyés, Sámuel Pserhofer, Dávid József Deutsch and József Hoffelder) answered the call. According to the traditions of the age they gave a short description in the first part of their report on the geographic surroundings and climatic conditions of their area as well as on the people's way of life, their nutrition and dressing. As chief medical officer of county Veszprém József Hoffelder wrote a more detailed report at the end of 1848 in which he dealt with the groups of people living there, the public health situation and the health care institutions more thoroughly than the others.

(Translated by the Author)